

Kıbrıs Millî Arşivi'nin Muhtevası ve Türkler İçin Ehemmiyeti

Dr. Mustafa Küçük*

Kıbrıs'ın Kısaca Tarihi ve Türkiye İçin Ehemmiyeti

Meşhur İngiliz Başvekili Disraeli'nin dediği gibi "Batı Asya'nın Anahtarı" olan "Kıbrıs, stratejik, politik ve ticarî bakımlardan son derece önemli bir pozisyona sahiptir"¹. Venedikliler'in ellerinde bulunan Kıbrıs'ın, muhtemel bir savaş vukuunda Osmanlı Devleti'nin düşmanları için bir üs olarak kullanılma ihtimali ve aynı zamanda Avrupa-Asya arasındaki ticaret yolunun da, burada bulunan Venedikliler'in pek çok kere tecavüzlerine maruz kalması sebebiyle², Akdeniz'in bir 'Türk Gölü' oluşuna mânia teşkil eden adanın fethedilmesi Osmanlılar için bir zaruret hâline gelmiştir³. Bunun üzerine fetih harekâtı başlatılmış ve Lefkoşa'nın zabtından sonra Türk askerlerinin saldırılarından korkan Girne, Baf ve Larnaka'nın teslim olması ve 2 Temmuz 1570-6 Ağustos 1571 tarihleri arasında Limasol, Tuzla ve Mağusa'nın peşpeşe fethedilmesiyle birlikte Kıbrıs adası Osmanlı Devleti'nin idaresi altına geçmiştir⁴.

Rusya'nın, uzun süreden beri Avrupa'yı meşgul eden Şark Meselesi'ni tek başına ve kendi çıkarlarına uygun olarak halletmeğe kalkışması, 1856'da kurulmuş olan Avrupa devletler dengesini bozduğu gibi⁵, Sultan İkinci Abdülhamid'i Rusya'ya karşı İngilizler'in dostluğunu elde etmeğe sevk etmiş ve adanın mülkiyeti bakımından her hangi bir kayıp içerisinde bulunmadığı inancıyla 12 Temmuz 1878 tarihinde İngiltere ile anlaşma imzalamıştır. Mayıs 1878 tarihinde kendi isteği ile Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı hâmisî rolünü üstlenen İngiltere'nin, gerçekte kendi çıkarlarını gözettiği şüphesizdir⁶. Böylece Kıbrıs üç asır sonra ve geçici olarak⁷ İngiltere'nin idaresine intikal etmiştir⁸. Kıbrıs'taki imar ve ictimai faaliyetlerin kaynağı ve düzenleyicisi olan vakıflar da bu tarihten itibaren biri İngiliz makamları, diğeri Bâbıâli tarafından tayin edilen iki murahhas vasıtasıyla idare edilmeğe başlanmıştır⁹. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği "1914 yılına kadar fiilen ve hukukan", Lozan Anlaşması'nın yapıldığı 24 Temmuz

- 1 "Bu ehemmiyet Amerika'nın keşfiyle azalmış, fakat Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla yeniden artmıştır." Sükrü Torun, Türkiye-İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu, Gazetecilik Matbaası, İstanbul 1956, s. 8.
- 2 Halil Fikret Alasıya, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'da Türk Eserleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) Yayınları, 2. baskı, Ankara 1977, s. 45-47.
- 3 Naci Kökdemir, Dünkü ve Bugünkü Kıbrıs, İstiklâl Matbaası, Ankara 1956, s. 45.
- 4 Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliği, Ankara 1971, s. 91. Kıbrıs'ın fethiyle ilgili hükümler için bk. Hacı Osman Yıldırım vd., 12 Numaralı Mühimme (h. 978-979/m. 1570-1572), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2 cilt, Ankara 1996.
- 5 Rifat Uçarol, 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 27.
- 6 Rifat Uçarol, a.g.e., s. 113. "Çünkü Kıbrıs, Süveyş Kanalı'nın açılması ile İngiliz çıkar yollarının düğümlendiği Mısır'ı kontrol edebilecek stratejik noktada bulunuyordu." Aynı eser, s. 36.
- 7 Nasim Ziya, Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçiş ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi, TKAE Yayınları, Ankara 1975, s. 136. Sultan Abdülhamid, bu muâhedenâmenin esas hükmünü şu hatt-ı hümayûnuyla kayıt altına almıştır: "Hukûk-ı şâhâneme halel gelmemek şartıyla." Bununla birlikte, "Türkiye için Kıbrıs sorunu, İngiltere'nin 1878 yılında Ada'yı Osmanlı İmparatorluğu'ndan üs olarak istemesi ile başlamıştır." Rifat Uçarol, a.g.e., s. 19.
- 8 1-4 Haziran 1878 tarihinde yapılan iki maddelik mukavele-nâme metnini Türkçe-İngilizce fotokopileri için bk. Mustafa Haşim Altan, Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi, Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları, c. 1, Kıbrıs 1986, s. 267-279; Nasim Ziya, a.g.e., s. 155-178.
- 9 M. Kemal Dızdar, "Kıbrıs Evkafı", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, s. 198.

Arşiv - Arşivci

1923'e kadar "yalnızca hukukan" Türk toprağı sayılan Kıbrıs, Lozan Anlaşması'yla Türkiye'den koparılmış ve 1925 yılından itibaren de bir İngiliz sömürgesi olmuştur¹⁰.

1959 yılında Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında başlayan üçlü görüşmelerin ardından, Londra ve Zurich'te yapılan anlaşmalar gereğince 16 Ağustos 1960 tarihinde bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur¹¹. Ancak bu tarihten itibaren adada başlayan Rum tedhiş hareketleri sonucunda, Türk toplumunun emniyetini temin maksadıyla 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmiş ve adadaki Rum katliâmına yapılan bu müdahale, Ağustos ayında tekrarlanmıştır. Harekâtın ardından yapılan görüşmelerde her hangi bir anlaşma sağlanamayınca, 13 Şubat 1975 tarihinde ve adanın Türk toprakları üzerinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (Ktfd) kurulduğu ilân edilmiştir. Nihayet 15 Kasım 1983 yılında da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (Kkctc) tesis edilmiş ve Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ilk devlet başkanı olan Rauf Denktaş, ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir ki hâlen görevine devam etmektedir.

Kıbrıs Türk Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi Evrakı'nın Muhtevası

Arşivler, milletlerin maddî ve mânevî değerlerinin bütününü ifade ve ihata eden, millî şuur ve millî hâfıza hazineleridir. Her milletin arşivinde, kendi millî tarihine, medeniyetine, coğrafyasına, san'at ve edebiyatına, kültürüne, musikîsine, folkloruna, dinine, örf ve âdetlerine, hukuk ve iktisadına ait çok kıymetli bilgiler mevcuttur. Bu itibarla arşivler, kendi orijinal ifadesiyle «hazîne-i evrâk»tır, yani ait oldukları ülkelerin tapu senetleri ve hüviyet kâğıtlarıdır. Bundan dolayıdır ki, muhteva bakımından oldukça yüklü olan ve hemen her ilim ve san'at dalıyla ilgili bulunan arşivler, insan ve bina-teçhizat bakımından da fevkalâde ihtimam ve ilgiye lâyıktırlar.

Sadece millî değerlere değil; milletlerin münasebette buldukları ülkelerle ilgili siyasî, tarihî, iktisadî, ictimai ve dinî kayıtlarını ihtiva etmesi sebebiyle milletler arası meselelere de kaynaklık eden arşivler arasında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin (Boa) sahip olduğu ehemmiyet, yerli ve yabancı ilim adamları ve araştırmacılar tarafından bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından, Osmanlı toprakları üzerinde Balkanlar ve Akdeniz ile Yakın ve Orta Doğu'da kurulan bütün devletlerin tarihî kaynaklarına ait fevkalâde kıymetli evraka sahip olan Boa'nda, hiç şüphesiz, Türkiye'nin coğrafi olarak sınırları dışında görülen, ancak stratejik yönüyle âdetâ ciğeri mesabesinde bulunan Kıbrıs ile ilgili evrak mevcuttur. Ancak bizim üzerinde duracağımız husus, 1971 yılında ve hâlen idaecisi olan Mustafa Haşim Altan tarafından kurulan¹² Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nin (Kıbrıs Millî Arşivi) sahip olduğu doküman olduğu için, bu konuya temas edilmeyecektir. Kıbrıs Millî Arşivi'nde mevcut bulunan mühim miktardaki tarihî zenginliğin muhtevası, evrakın türü esas alınmak suretiyle şöylece zikredilebilir:

A. Belge ve Defterler

Millî Arşiv'de mevcut belge ve defterler, adanın Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin idaresi altında bulunduğu dönemlere ait Osmanlı Türkçesi, İngilizce ve Rumca yazılmış belge ve defterler olup, türleri itibariyle şu şekilde sıralanabilir.

1. Nüfus Kütük ve Yevmiye Defterleri: Osmanlı Türkçesi ve İngilizce ile kayıtlı olup, yaklaşık 50-60 adetten ibarettir.
2. Evkaf Defterleri: Osmanlı idarî dönemine ait yaklaşık 150 adet defter.
3. Cash-Book'lar: İngiliz dönemine ait evkaf vâridât ve mesârifatını hâvi ödeme defterleri.

10 Şükrü Tonun, Türkiye-İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu, Gazetecilik Matbaası, İstanbul 1956, s. 8.

11 H. Fikret Alasya, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi, TKAE Yayını, Ankara 1987, s. 25.

12 Geniş bilgi için bk. Mustafa Haşim Altan, Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi.

Arşiv - Arşivci

4. Evkâf Nezâreti'nden Gelen Tâlimat ve Emirler: Bunlar, Evkâf Nezâreti'nin kurulmasından sonra Kıbrıs'a gönderdiği emir ve talimatlardır.

5. Ferman ve Beratlar: Bunlar, adanın Türk idaresi altında bulunduğu döneme ait olup, 15-20 civarındadır.

6. Belge Mikروفilm ve Fotokopileri: Bunlar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden elde edilen Osmanlı idarî dönemine ait muhtelif tür belgelerin mikروفilm ve fotokopileridir.

7. Mahkeme Eytâm Defterleri: Bunlar, adanın Osmanlı ve İngiliz idareleri dönemlerine ait olup, Osmanlı Türkçesi ve İngilizce tutulmuştur.

8. Şer'îye Sicilleri ve Zabıtlar: Bunlar, adayı Osmanlı Devleti'nin idare ettiği döneme ait belgeler olup, şer'îye sicilleri fotokopi şeklinde bulunmaktadır.

B. Dosyalar

Millî Arşiv'de mevcut 'Dosyalar', adanın İngiltere'nin idaresi altında bulunduğu dönem ile Federasyon Dönemi'nde teşekkül etmiş olup, şu şekilde sıralanabilir:

1. İngilizce Mahkeme Dosyaları: Bunlar İngiliz dönemine ait olup, bazıları defter şeklindedir ve yaklaşık 400 adetten ibarettir.

2. Federasyon Dosyaları: Bunlar, adanın iki ayrı federe devlet olarak idare edildiği 1975-1983 yıllarına ait Kıbrıs Türk Federe Devleti dosyalarından ibarettir.

3. Şahsî Teşebbüsle Toplanan Dosyalar: Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi Müdürü Mustafa Haşim Altan'ın şahsî teşebbüsüyle şahıslardan ve müesseselerden elde edilerek Arşiv'e kazandırılan İngilizce ve Rumca kayıtları hâvi dosyalardır.

C. Kitap ve Dergiler

Millî Arşiv'in sahip olduğu kitaplar; gerek ait olduğu dönemin yaklaşık 150 yıllık bir süreyi ihtiva etmesi, gerekse bunların bir kısmının Kıbrıs'ın idaresinde söz sahibi bazı kişilere ait bulunması sebebiyle oldukça kıymet taşımaktadır. Yakın bir zamanda tamamlanan teknik ve tarihî cihetten fevkalâde uygun bir binada muhafaza edilen bu kitapların tasnifi şöyle yapılabilir:

1. Kıbrıs Kadısı Ali Rifat Efendi'nin Kütüphanesi: Ali Rifat Efendi, Kıbrıs'ın son kadısı olup, 22 Haziran 1930 tarihinde vefat etmiştir¹³. Millî Arşiv'e intikal etmiş kütüphanesinde ikibin civarında kitap mevcuttur. Bunların ekserisi Osmanlı Türkçesi'yle yazılmıştır. Ancak İngilizce ve Rumca eserler de bu kütüphanede yer almaktadır.

2. Sadrâzam Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın Oğullarından Devralınan Kitaplar: Bunlar Osmanlı ve Türkiye Türkçesi'yle yazılmış olup, 200 civarındadır.

3. Sultan İkinci Mahmud Kütüphanesi'nden Devralınan Kitaplar: Bunlar yaklaşık iki bin civarında el yazması ve matbu kitaplardır¹⁴.

4. Camilerden Devralınan Kitaplar: Bunlar Selimiye ile Lâleli camilerinden Millî Arşiv'e kazandırılan el yazması ve matbu kitaplar olup, yaklaşık 600 adettir.

13 Mahmut İslamoğlu, *Ülkemiz ve Kültürümüz*, Kema Ofset, Nicossia 1984, 5. 14.

14 Sultan İkinci Mahmud Kütüphanesi, h. 1244 (1829) tarihinde Kıbrıs Muhassılı Ali Ruhi Bey tarafından, dönemin padişahı namına "Sultan Mahmud-ı Adil Kütüphanesi" ismiyle Lefkoşa'da kurulmuştur. Sultan İkinci Mahmud, adanın bu ilk merkez kütüphanesini takdirle karşılamış ve buraya 109 cilt kitap hediye edilmesini irade etmiştir. Ramazan Şeşen, Mustafa Haşim Altan, Cevat İzgi, *Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. XIV-XV.

Arşiv - Arşivci

5. İngilizce-Rumca Kitap ve Dergiler Bunlar, Kıbrıs'ın siyasi, tarihî ve ictimai yapısını ifade eden bir kısmı 150-200 yıllık olan kitap ve dergilerdir.

Ç. Gazeteler

Millî Arşiv'in sahip olduğu doküman arasında yer alan gazetelerden tarihî hüviyette olanlar bulunduğu gibi, hâlen neşrolunan günlük beş altı gazete de mevcuttur. Bunların sıralaması şöyledir:

1. Osmanlı Dönemine Ait Gazeteler: Bunlar, Kıbrıs ile İstanbul'da neşredilmiş Osmanlı Türkçesi'yle basılı gazetelerdir.

2. İngiliz Dönemine Ait Resmî Gazete: Bu gazete, Osmanlı Türkçesi, İngilizce ve Rumca olarak basılmıştır.

3. Günlük Türk ve Ecnebî Gazeteleri: Bunlar hâlen neşredilmekte olan Türkçe müstakil siyasi gazeteler ile Rumca ve İngilizce neşrolunan gazetelerdir.

NETİCE

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin, Türk tarihi ve Türkiye'nin siyasi vaziyeti bakımından sahip olduğu tarihî ve stratejik kıymeti, erbabınca malûmdur. Kıbrıs adasının, Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunduğu dönemde de bu yapıyı taşıdığı ve başta padişahlar olmak üzere, Osmanlı devlet adamlarının ada ile yakından ilgilendikleri bilinmektedir. Meselâ, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 4 Muharrem 1215 tarihli bir belgede Sultan Üçüncü Selim'in; peyderpey Kıbrıs'ın ahvalini Saray'a bildiren Kıbrıs muhassilinin verdiği bilgilere muttali olduğunu, söz konusu takririn üzerindeki "Manzurum olmuştur" şeklindeki hatt-ı hümayûndan anlamaktayız.

Coğrafi şartları bakımından büyük ölçüde Anadolu ile benzerlik gösteren Kıbrıs'ın¹⁵, jeopolitik mevkii sebebiyle tarihte Avrupa, Asya ve Afrika'da mühim bir rol oynaması¹⁶, Türkiye'nin Kıbrıs'la yalnızca siyasi mülâhazalarla ilgilenmesini gerektirmemektedir¹⁷. Çünkü Kıbrıs, coğrafi ve siyasi bakımdan olduğu kadar, insanî cihetten de Türkiye'nin ciğeri kıymetindedir. Millî Arşiv'de mevcut evrak da Kıbrıs'ın hem bu özelliklerini, hem de yakın-uzak geçmişini aksettiren mühim kaynaklarından birisini teşkil etmektedir. Gerçekten Türk dünyasına devlet adamları, ulemâ, şair ve edipler yetiştiren Kıbrıs'ın tarihî geçmişini yaşatan ve geleceğini teminat altına alan en temel kaynaklardan birisi olan Millî Arşiv'in, âdetâ bir "vakıf ülke" olan Kıbrıs'ın tapusu mahiyetinde ve güzide müesseselerinden birisi olduğu şüphesizdir. Nitekim Millî Arşiv'de mevcut evrak için henüz bir katalog rehberi hazırlanmayışına ve tasnifin bitmeyişine rağmen¹⁸, araştırmacıların bu dokümandan istifade ettirilmeleri; söz konusu arşivin Kıbrıs için ihmal edilemez temel kaynak oluşunun doğurduğu zaruret sebebiyledir. Ancak gerekli sayıda yetişmiş elemanların temin edilerek, teknik malzeme ihtiyaçları Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün delâletiyle büyük ölçüde giderilen Millî Arşiv'in ihtiva ettiği evrakın kısa bir süre içerisinde tasnifinin tamamlanması, modern arşivcilik tekniği bakımından elzem görülmektedir*.

15 "Kıbrıs, tarihî, coğrafi, askerî, stratejik ve iktisadî bakımlardan Anadolu'ya bağlıdır ve her bakımdan Küçük Asya ile bir bütün teşkil etmektedir." Şükrü Torun, a.g.e., s. 9.

16 Afif Erzen, "Kıbrıs Tarihine Bir Bakış", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, s. 82.

17 Cevat Gürsoy, "Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve Türkiye", a.g.e., s. 48.

18 Kıbrıs Millî Arşivi'nde mevcut evrakın temel vasfı, bunların adadaki vakıflarla ilgili bulunmaları ve adanın bir Türk mülkü olduğunu ispat etmeleridir. Millî Arşiv'in ihtiva ettiği dokümanın bir katalogu olmamasına rağmen, Millî Arşiv Müdürü Mustafa Haşim Altan'ın hazırladığı Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi adlı iki ciltlik eser, kısmen bir katalog hüviyetindedir. Meselâ söz konusu eserin 2. cildinde: Millî Arşiv Mülgâ Felva Eminliği Dosyaları Fihristi (s. 1343-1345) ve Vakıf Dosyaları Fihristi (s. 1345-1349) yer almaktadır.

* Konu hakkındaki yardımlarından dolayı, Kıbrıs Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi Müdürü Mustafa Haşim Altan Bey ile Arşiv Uzmanı Belgin Bardak Hanım'a çok teşekkür ederim.